

SMÅSTYKKER

Vandmærker fra Frederik II's og Tycho Brahes papirmøller.

C. Nyrops fortjenstfulde fremstilling af den danske papirfabrikations historie (C. Nyrop: Strandmøllen, Kbh. 1878) indeholder bl.a. gengivelser af tre danske vandmærker fra det 16. århundrede, fremdraget og aftegnet af F. R. Friis. Den første af Friis' tegninger (Nyrop p. ix, fig. 1) viser et fragment af et vandmærke fra Hvidøre-møllen (i det følgende betegnet: Hvidøre I), fundet i et stærkt medtaget blad indeholdende en liste over Tycho Brahes elever, (Kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. 743, 2°, Biographica: Brahe,) og bestående af Frederik II's og dronning Sophies monogram FS sammenslynget i et skjold. Mærkets øverste del er gået tabt ved papirets smuldring. Efter den af Nyrop citerede tilførsel til Rentemesterregnskabet for 1576, må det dog antages at mærkets overdel har bestået af en krone: Thenndt 16 Octobr. Anndtwordet Christoffer Rotther Papirmager til ij [2] kronedt F medt S aff Sølff, som schall trockis paa papir, naar thett giøris j [1] gamle daler (Nyrop, p. 3).

Hertil har Arthur G. Hassø (Et Minde om Frederik II's Papirmølle ved Hvidøre, i: Til Knud Fabricius 13. August 1945, Kbh. 1945) føjet gengivelser af endnu to vandmærker fra Hvidøre-møllen (Hvidøre II og III). Vandmærkerne findes i papiret i to breve fra Berete Skave, begge dateret 6. juli 1592 (Rigsarkivet, indkomne breve, Danske Kancelli). Begge vandmærker er monogrammer bestående af de sammenslyngede bogstaver FS med krone over. I modsætning til Hvidøre I, hvor FS er udført i enkelt streg, fremtræder disse bogstaver, såvel som kronerne i Hvidøre II og III, i konturtegning.

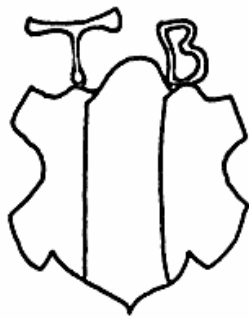
Møllen ved Hvidøre fungerede som papirmølle fra efteråret 1576 til foråret 1583. Da den ovenfor nævnte tilførsel til Rentemesterregnskabet er dateret 16. oktober 1576, kan vi slutte at møllen allerede fra starten har rådet over papirforme med vandmærker. Papirformenes levetid kan næppe antages at have været meget over eet år. Det kunne derfor umiddelbart forventes at flere vandmærker hidrørende herfra måtte kunne fremdrages. Frederik II havde oprettet og ejede papirmøllen ved Hvidøre. Københavnerbogtrykkeren Lorentz Benedichts forhold til kongen (se herom: R. Paulli: Lorentz Benedicht, Kbh. 1920 p. xii-xxiii) gjorde det sandsynligt at han på eet eller andet tidspunkt havde benyttet papir fra Hvidøremøllen. Denne antagelse bekræftedes, idet en gennemgang af den tilgængelige del af Lorentz Benedichts produktion fra perioden 1576-83 resulterede i fremdragelsen af to vandmærker fra Hvidøre-møllen. Begge vandmærker er monogrammer bestående af de sammenslyngede

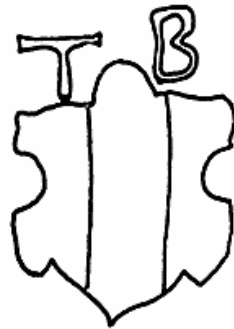
Hvidore IV.

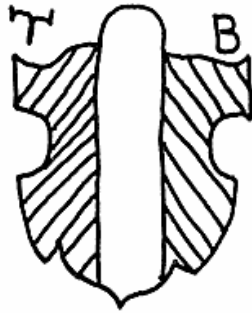
Hvidore V

Uraniborg II a.

Uraniborg II b.

Uraniborg III.

Uraniborg IV b.

Gengivet i $\frac{2}{3}$ størrelse.

bogstaver FS med krone over. Det ene (i det følgende betegnet: Hvidøre IV) fandtes i papiret til Herodot: *Deliberatio de constituenda optima forma reipublicae*, 1582, (eks. i Kgl. Bibl.) samt i *En Subtilige Vise, Om Falquor Lodmandsøn*, 1582 (eks. i Karen Brahes Bibliotek, Odense). Af særlige kendetegn ved dette mærke må bl. a. nævnes at S'et er udstyret med hage (serif) såvel foroven som forned. Mærket ligger iøvrigt midt mellem to kædelinier (de spredte lyse linier i papiret, aftryk af de metaltraade, der ligesom en islæt sammenholder de tværgaaende, tætliggende traade), i modsætning til Hvidøre I som ligger lige over en kædelinie. Det andet vandmærke (i det følgende betegnet: Hvidøre V) fandtes i papiret til Petrus Frantzus: *Elegia de obitu Metthae Oxe*, 1582 (eks. i Kgl. Bibl. Hielmstjerne 3488,4°). Dette mærke er mindre end Hvidøre II og stammer fra en defekt form, idet den nederste af de vandrette bjælker i F'et mangler. S'et er kun udstyret med hage foroven. Mærket ligger som Hvidøre I lige over en kædelinie. Hvidøremærkernes kronologi kan på det foreliggende grundlag ikke nærmere fastlægges, men forhåbentlig kan supplerende fund senere skabe klarhed.

De to andre tegninger hos Nyrop er gengivelser af vandmærker, som begge stammer fra Tycho Brahes papirmølle på Hveen. Det ene mærke, som er fundet i en af Tycho Brahes observationsprotokoller (Kgl. Bibl. Gl. kgl. Saml. 317, 2°, fol. 131) viser det Brahe'ske våbenskjold med vesselhornet hjelm og påfuglefjer samt stiliseret hjelmklæde. På hver side af hjelmen ses bogstaverne T og B. (Dette mærke betegnes i det følgende: Uraniborg I). Det andet vandmærke fandt Friis i Tycho Brahes meteorologiske dagbog, (Nationalbibliothek, Wien, Cod. Vindobon. lat. 10718). Aftegningen af dette mærke viser en cirkel, hvis diameter opgives til $2\frac{3}{4}$ tomme (ca. 7 cm). Indenfor cirklen ses en stiliseret gengivelse af Uraniborg. Parallelt med cirkelens underste bue findes et buestykke. Mellem dette og cirkelbuen læses ordet VRANIBVRGVM. Om Friis' aftegning af dette mærke (i det følgende betegnet: Uraniborg IVa) anfører Nyrop, (p. xi), at da vandmærket er meget utydeligt og ydermere sidder netop hvor arket er falsat, gengives det „ikke som det ses i Papiret, men saaledes som Hr. Friis antager at det maa have været.“ Denne gengivelse må følgelig betragtes med visse forbehold.

Efter et besøg på Kungsgården på Hveen forrige efterår underrettede redaktør E. Rafn nærværende forfatter om at papiret i et eksemplar af Tycho Brahe's *Astronomiae instauratae progymnasmata* (i Kungsamendatorn Gösta Alm's samling) havde vist sig at indeholde et Tycho Brahe-vandmærke som afviger fra Uraniborg I og IVa. En påfølgende gennemgang af Uraniborgtrykkene i Det kgl. Bibliotek viste at papiret i to eksemplarer af Tycho Brahe's *Astronomiae instauratae progymnasmata* 1602 indeholder en række vandmærker fra papirmøllen på Hveen. Heraf svarer eet nøje til det på Hveen fremdragne mærke (i det følgende betegnet: Uraniborg IIa). Tegningen der ligger til grund for et andet af disse vandmærker svarer tildels til Uraniborg IIa, men da detaljerne afviger på en måde som ikke kan stamme fra slid under formenes anvendelse, må dette mærke antagelig hidrøre fra den anden af de to forme som

anvendtes sideløbende, og betragtes som en variant til Uraniborg IIa. (Denne variant betegnes i det følgende Uraniborg IIb.) Begge disse vandmærker viser Tycho Brahe's våbenskjold (lodretstillet bjælke i skjoldfeltets midte) uden hjelm og hjelmklæde, men oventil afsluttet af bogstaverne TB. Et tredje vandmærke (i det følgende betegnet Uraniborg III) bygger på samme grundtegning som Uraniborg IIa og IIb, men afviger i udformning og detaljer fra disse. Bl. a. er sidefelterne som omgiver bjælken i Uraniborg III skraverede, medens bogstaverne TB i modsætning til Uraniborg IIa-IIb står i enkelt streg. Endelig skal omtales et vandmærke (Uraniborg IVb) som udviser nær overensstemmelse med Uraniborg IVa. Cirkelns diameter i Uraniborg IVb svarer stort set til det angivne for IVa. Selv om Uraniborg IVa indeholder oplysninger om vandmærkets beliggenhed i forhold til kædelinierne, er der overvejende sandsynlighed for at såvel IVa som IVb stammer fra samme form. Visse detaljer i Uraniborg IVa afviger dog fra IVb, medens andre detaljer i IVb helt mangler i IVa. Dette er f. eks. tilfældet med de to våbenskjolde i IVb's øverste del, Brahe-skjoldet tilvenstre og Bille-skjoldet tilhøjre, som begge mangler i IVa. Nærværende aftegning af IVb er ikke komplet, idet visse partier på grund af mærkets beliggenhed i arkets fals ikke har kunnet kopieres.

Tycho Brahe-vandmærkernes indbyrdes kronologi er usikker. Dette skyldes tildels det forhåndenværende materiales ringe omfang. Men hertil kommer at vandmærkerne er fundet i tryk, hvis fremstilling strakte sig over en længere årrække. Uraniborg IVa synes at hidrøre fra papirmøllens tidligste periode idet den meteorologiske dagbog rækker til 1592, men for de øvrige kan dateringen ikke bestemmes nøjere indenfor den periode, hvori papirmøllen på Hveen var i virksomhed, 1591-97. Det er dog ikke utænkeligt at nærmere undersøgelser af Tychoniana i udenlandske samlinger vil kunne bidrage til en nøjere datering.

Ove K. Nordstrand.

Uraniborg IV a. Gengivet i originalens størrelse.